

Üretim İlişkileri mi, Üretim Güçleri mi? Teşekkürler, Almayayım!

Özgür Balkılıç*

Giriş

“Şeyleri adlandırmamanın onları ifşa etmemi kapsadığı bir noktaya geldik: Kimlere karşı, kimler için?”

Eduardo Galeano, *Biz Hayır Diyoruz*, s. 23.

G. A. Cohen'in Karl Marx's Theory of History: A Defence 1 adlı kitabı 1978 yılında yayınlandıktan sonra tartışmasız bir ün kazandı; kitabınn ünü sadece Marksist bir geleneğin sürdürucusu rolünü oynadığı için değildi, aynı zamanda bu kitap Marksist tarih teorisi tartışmalarında bir dönem noktasını temsil ediyordu. Bir başka deyişle, kitap yayınlandıktan sonra Marksist tarih yazımının temel figürleri, kendi teorik pozisyonlarını büyük ölçüde kitabınn savları doğrultusunda belirlediler. Kitabınn ve Cohen'in temel amacı ise tarihsel materyalizmi bir şekilde tekrar inşa etmekti. Cohen bu çabasında tarihsel materyalizmin bazı kilit varsayımlarına dayandı. Bunlardan ilki, dünyanın “gerçekte ne olduğu” ile “neyin iyi olduğu” arasında sistematik bir ilişkiye ve bu ilişkinin rasyonel olarak kavranabileceğini varsayıyordu. İkincisi, tarihin maddi temeller üzerinden ilerlediğini ve bu ilerlemenin de insanlığın doğa üzerindeki tahakkümüne tekabül ettiğini söylüyordu. Sonuncusu ise, “neyin iyi olduğu” ile ve “gerçekte ne olup bittiği” arasındaki tekabüliyeti sağlayan bir aşık özne olmadığını iddia ediyordu. Kısacası, insanlar kendi çıkarlarını gerçekleştirebilmek için eyleyen varlıklarını ve bu edimler sonuça, tarihin ilerlemesi için gerekli maddi koşulları yaratıyordu (Cohen, 1982: 255-256).

* Özgür Balkılıç, ODTÜ Doktora Öğrencisi

1 Bundan sonra kısaca KMTH olarak geçecek. Bu kitabınn Türkçe çevirisini için bkz. Cohen G. A. (1998) Karl Marx'ın Tarih Teorisi, çev. A. Fethi. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayıncılığı. Ancak bu çeviri kitabınn ilk baskısından yapılmış olup Cohen'in 2000 yılında eklediği önemli bölümleri, mesela ayakbağı teorisini derinleştirdiği bölümler gibi, içermemektedir.

Açıkta ki, Cohen'in kitabı Marksist bir geleneğin sürdürucusudur. En son söylemenesi gerekenleri başta söylemek gerekirse, bu gelenek, temel çıkış noktası olarak Marx'ın Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı adlı eserinin ünlü Önsöz'ünün bir hayli sınırlı bir okumasına dayanır ve tarihsel gelişmeyi, çoğunlukla teknik anlamda kavranan üretici güçlerin gelişmesinin sonucu olarak görür. Dahası, sözkonusu gelenek tarihin öznesi olarak insan fikrini büyük ölçüde dışlar ve altyapı-üstyapı metaforunun tek taraflı bir yorumunu benimser. Böyle bir gelenek kökenlerini İkinci Enternasyonal Marksizmi'nde bulur. İkinci Enternasyonal'de Marksizmi belirli bir teorik hatta oturtmaya çalışan önemli figürler Kautsky, Plekhanov ve Labriola'dır (Callinicos, 1988: 54-55). Cohen'in kitabının bir diğer özgüllüğü ise, temel önermelerinin işlevselci yöntemin omuzlarında yükselmesidir; yani, KMTH'nin merkezinde yatan epistemolojik yöntem işlevselciliktir. Cohen zihindeki yöntemde 20. yy.'da geliştirilen üç çeşit araştırma tekniğinin etkisinin olduğunu söyler; yirminci yüzyılda geliştirilen pozitivizmin çeşitli bileşenleri, neo-klasik ekonomi ile geliştirilen ekonomik analiz teknikleri ve yine neo-klasik ekonomi ile onun dışında geliştirilen seçme, eylem ve stratejinin temsiline yönelik teknikler. Bu anlamda, Cohen'in Analistik Marksizmi – analittiktir, çünkü Marksizm'in kendisine ait bir diyalektik yöntemi olduğunu reddeder – eski tarz tarihsel materyalizmin, işlevselciliğin ve yukarıda belirtilen tekniklerin bir çeşit bileşimidir. Aynı zamanda Marx'tan kalan teorik mirasın bir yeniden inşasıdır, zira Cohen'e göre, tutarlı bir Marksist yöntem kurabilmek için tarihsel materyalizmin "bazi" tartışmaları dışında bırakılmalıdır (Cohen, 2000). Fakat, temel soru tam da bu noktada ortaya çıkar: Peki, Cohen'in arkada bıraktığı bu "bazi" tartışmalar tarihsel materyalizmin temel direklerini oluşturuyorsa, bu direkler yıkıldığı zaman Cohen'in Marksizminden geriye ne kalacak?

Bu yazının temel argümanı tam da bu nokta olacak; Cohen'in dışında bıraktığı tarihsel materyalizmin "bazi tartışmaları" Marksizm için vazgeçilmezdir. Cohen'in temel iddialarının Marksizmin anahtar kavramlarını ve tartışmalarını ve her ne kadar kendisi gerçek tarihsel sürecin zenginliğinden söz etse de (2000: ix), tarihsel çeşitliliği göz ardı ettiğini düşünmektediyim. Ayrıca, Cohen'in teorik iddialarının politik çıktıları da bana ölümcül gözükmekte; zira, bu iddialar teknik gelişmeyi toplumsal temelinden kopararak, toplumsal artışı elde etmeye yönelik özgül sömürge formları etrafında geliştirilen yöntemleri ve stratejileri göz ardı etmektedir. Bu bağlamda, yazında tartışacağım temel nokta Cohen'in üretici güçlere ve üretim ilişkilerine yönelik tezleri olacaktır. Dolayısıyla, ilk olarak Cohen'in yönteminde üretim ilişkileri ve üretici güçler arasında kurulan ilişkiye değineceğim. Bu minvalde, Cohen'in geliştirdiği şekliyle ayakbağı teorisine (fettering theory) bu bölümde değineceğim. Bu yaklaşımı getirilen temel eleştirileri sunduktan sonra, ikinci olarak Cohen'in modelinde üretim ilişkileri tartışması ile bir hayli ilintili

olan altyapı-üstyapı metaforu üzerinde duracağım. Bundan sonra ise, Cohen'in işlevselci yöntemini, altında yatan felsefi tartışmalara girmeden, özetlemeye çalışacağım. Son olarak ise, Cohen'in tarihsel materyalizminin teorik ve politik çıktılarına değineceğim.

KMTH'de Üretici Güçler ve Üretim İlişkileri

*“(...) olma ihtimali olanların tarihini kim yazacak?”
Jose Saramago, *Yitik Adanın Öyküsü*, s. 15.*

Cohen'in toplumsal değişime dair temel iddiası ile başlayalım. O'na göre, tarihsel süreçte üretici güçler her zaman bir büyümeye eğilimi gösterir. Bir başka deyişle, insanlık tarihinden bir genelleme çıkartılabilir ve bu genelleme bizi tarihin tüm akışında üretici güçlerin gelişmeye eğilimli olduğu gerçeğine götürür. Üretici güçlerin gelişme eğilimi bir başka gerçeğe bağlıdır; o da, insanlığın tarihsel durumunun maddi bir kıtlıkla malul olduğunu. Lakin, insanoğlu zihinsel ve başka çeşit yeteneklere sahip olduğuna göre, bu maddi kıtlıkla baş edebilmek için gereğince rasyonel ve kendisine yeterlidir:

“(...) akli yeteneklerini ve doğal durumun onlara sunduğu koşulları göz önüne alırsak; insanlar mevcut üretici güçleri geliştirme fırsatını bırakmayacaklardır; ve sonuçta üretici güçler, her zaman olmasa bile en azından münferit bir biçimde büyümeye eğilimli olacaktır” (Cohen, 1988: 86).

Bu anlamda, Cohen'e göre, Marx'ın tarihi kavrayışı Hegel'e, ikisinin de insan eylemlerini “özgürleşmeye” yönelik bir araç olarak görerek tarihin merkezine koymaları dolayısıyla benzerlik gösterir. Fakat, Hegel'in aksine Marx, insan özgürlüğünü maddi ilerlemenin bir sonucu olarak görür. Diğer bir deyişle, insanlık doğa ile mücadele ettikçe ve onun kendisine çıkardığı engelleri aşmaya çabaladıkça özgürleşir (Cohen, 2000: 1-27). Her ne kadar Cohen tarihsel süreçte insanların akli yeteneklerinden antropolojik anlamda söz etse de, modeli toplumsal değişimde özneye çok az yer verir. Tarihsel ilerlemeyi Cohen'in bu şekilde kavrayışının önemli bir diğer noktası da, bu gelişmenin Cohen tarafından toplumsal bağlardan koparılmış salt maddi bir gelişme olarak algılanmasıdır (Cohen, 1988: 82). Bu nokta bir hayli önemlidir, zira Cohen'e göre maddi içerikler ve toplumsal formlar birbirlerine karıştırılmamalıdır, bunlar birbirlerinden bağımsız olarak vardırlar. Herhangi bir şeyin maddi karakteri bize toplumsal formuna dair bir şey söylemez (2000: 93). Bununla birlikte, Cohen “maddi” ve “toplumsal” olanın bu denli kolay ayrılamayacağıının farkındadır ve hatta doğa ile insanın ilişkisinin toplumsal olan aracılığıyla dolayımlandığını söyler; lakin yine de, böylesi bir ayrimın soyut olarak yapılabileceğini iddia eder (2000: 98). Hatta, bu ayrimın teorik olarak da

faydalı olduğunu ve Marx’ın Ricardo’nun değer teorisine karşı çıkarken bunun farkında olduğunu savunur (2000: 104).

Bu yaklaşım Cohen’in modeli için önemlidir. Maddi ve toplumsal olanın arasındaki bağları bir kez kopardıktan ve maddi olanı gelişmenin merkezine yerleştirdikten sonra, ki bunu Gelişme Tezi (Development Thesis) olarak adlandırır, Cohen kolayca üretici güçlerin kendine ait, özerk bir dinamiği olduğunu savunur. Ve bu Cohen’ı Öncelik Tezi’ne (Primacy Thesis) götürür. Öncelik Tezi, üretici güçlerin tarihsel gelişmenin temel dinamiğini olduğunu ve özgül bir tarihsel anda üretim ilişkilerinin düzeyinin üretici güçlerin düzeyi tarafından belirlendiğini savunur.

Peki, üretici güçler ve bunların özellikleri nelerdir? Her şeyden önce, Cohen bunların özünde maddi olarak kavranması gerektiğini söyler. Üretici güçler ekonomik yapının temelidir ama onun bir parçası değildirler; Cohen’ın sözleriyle; “Onlar(üretici güçler) ekonomik fenomenlerdeğildirler” (1983a: 114). Bu anlamda, bir öğeyi üretici güç olarak adlandırmak için, o öğrenin doğrudan kullanımının sonucunda üretimin meydana geldiğini göstermek gereklidir. Dolayısıyla, üretimi şu ya da bu şekilde dolayımlayan din, fikirler vb. üretici güçler olarak adlandırılabilir; zira, bunlar üretimin bizatılı kendisinde doğrudan bir rol oynamazlar (2000: 28-32). Üretici güçleri toplumsal bağlarından ayırdıktan sonra Cohen bunların bir listesini yapar. O’na göre, emek gücü, ama emeğin kendisi değil, listede yer alır. Ayrıca üretim sürecinde kullanılan bilimsel bilgiyi de listeye dahil eder; bütün bir bilimi değil, sadece üretmeye doğrudan katılan bilimsel bilgiyi bu listeye alır. Üretim araçları, hammaddeler ve mekanlar da bu listenin içindedir (2000: 40-55). Özette:

“Üretici güçler üretim işleminde kullanılan araçlar ve olanaklıdır: bir taraftan üretim araçları, diğer taraftan emek gücü. Üretim araçları fiziksel üretici kaynaklardır: aletler, makineler, hammaddeler, binalar ve diğerleri. Emek gücü sadece üreticilerin gücünü içermez, aynı zamanda onların yeteneklerini, ve emek eylemi esnasında uyguladıkları teknik bilgiyi (bu bilgiyi anlamaları şart değildir) de içerir” (1983a: 112).

Üretici güçlerin temel özelliği özerk gelişme eğilimini içinde barındırmamasında yatar. Burada özerklik, üretici güçlerin toplumsal yapıdan bağımsızlığından ve yukarıda bahsedilen insanlık durumunun ve insan doğasının temel maddi olgularında kökleşmesinden türer (1988: 84). Bunun yanı sıra Cohen, üretimin gelişmesinin sebebi ne olursa olsun, doğrudan bu gelişmeyi sağlayan mekanizmanın daha alt seviyedeki üretici güçlerin bir üst seviyedekiler tarafından ikame edilmesinde olduğunu savunur (1983b: 197). Cohen’e göre üretici güçlerin

gelışmesi iki yoldan olabilir: üretici güçlerin daha üst seviyedeki güçler tarafından tamamen ikame edilmesi veya varolanların gelişmesi. Burada, gelişmenin temel ölçüği ne üretilip üretilmediği değildir; ölçek bir ürünün üretilmesinin ne kadar zaman alındığıdır. Kısacası, nicelik önemlidir ama yeterli ölçek değildir, esas ölçek zamandır. Bu bağlamda, Cohen'e göre, örnek olarak, ABD'nin üretici güçleri Ortaçağ İngiltere'sinin üretici güçlerinden daha gelişkindir (1983a: 113 ve 2000: 55-61). Bu gelişme üretim ilişkilerinin bir diğer deyişle toplumun ekonomik yapısının da seviyesini belirler.

Üretici güçleri bu şekilde listeledikten ve onların "maddi içeriklerini" belirledikten sonra, Cohen üretim ilişkileri üzerinde durur. Üretici güçler bir toplumun maddi içeriğini oluşturuyorsa, üretim ilişkileri de toplumsal içeriğini oluşturmaktadır (2000: 89). Üretim ilişkileri üretici güçler ve bireyler arasındaki "etkili" güç ilişkileridir; yasal sahiplik ilişkileri değildirler (2000: 63). Bu nokta Cohen için önemlidir; çünkü, yasal sahiplik kategorisi üretici güçler üzerindeki sahiplik ve kontrol ilişkilerini çözmek için bize yardımcı olamaz. Eğer, bu mesele için "itaat" ve "etkili kontrol" kavramlarını devreye sokarsak sorunun üstesinden gelebiliriz. Mesela, bir fabrikada çalışan ve üretim sürecinde kendi makasını kullanan bir işçiyi düşünelim. Fakat, bu sahiplik açıktır ki bu işçiyi, işçi olma durumundan çıkarmaya yetmez; o hala kapitalistlere, tek başına bir makas üretimin tüm süreçlerinde yeterli olmadığından dolayı bağımlıdır. Üretim süreci için başka araçlar ve hammaddeeler de gereklidir. Sonuçta, o işçinin üretim aracına yasal olarak sahip olması anlamsız hale gelir, yaşamak için hala emek gücünü kapitaliste satmak zorundadır (2000: 71-72). Dahası, üretim ilişkilerini yasal sahiplik olarak alırsak altyapı-üstyüapı metaforunu da analitik olarak çürütmüş oluruz. Bir başka deyişle, yasal üstyüapı ekonomik altyapının üstünde yükseldiği için, ilkinin temel özellikleri ikincisi tarafından açıklanabilirken bunun tersi doğru değildir. Dolayısıyla, üretim ilişkileri veya ekonomik altyapı yasal formlara indirgenemez. Cohen bu sorunu, yasallık sorunsalı (problem of legality) olarak adlandırır. O'na göre, bu sorun sadece ve sadece üretim ilişkilerini "etkili kontrol ilişkileri" olarak kavrarsak çözülebilir: "Bir kapitalistin bir fabrikaya sahip olması tek başına üstyapısal bir durumdur. Bu fabrika üzerindeki etkili kontrolü ekonomik sahipliği ile örtüşür" (1988: 31).

Fakat, bu açıklama da Cohen'in izah edici yön (explanatory direction) dediği ikinci bir problem üretir. Buna göre, üstyüapı ekonomik yapının dışında kalan her şeyden ibaret değildir, sadece ekonomik yapı tarafından belirlenen şeyler üstyüapayı oluşturur. Ancak ve ancak böylesi bir modele göre yasallık problemi çözülebilir ve üretim ilişkileri "ister yasal ister başka türlü olsun, insanların filen ne yapmaya muktedir oldukları ile ilgilidir" (1988: 34).

Üretici güçler ve üretim ilişkileri sorunsalını bu şekilde değerlendirmekte ciddi sorunlar vardır. Bununla birlikte, Cohen'in buraya kadar özetlenen görüşlerinin eleştirilerine geçmeden önce, O'nun ayakbağı ve öncelik tezlerine göz atmalıyız. Bu tezler Cohen'in üretici güçler ve ilişkileri üzerine olan görüşlerini tamamlayıcı niteliktir.

Üretim Güçleri ve Üretim İlişkileri Arasındaki İlişki: Ayakbağı Teorisi

"Tarihsel olmayan biçimde yaşamayı seçemeyiz; tarih, en az ölüm kadar bizim kaderimizdir."
Terry Eagleton, *Kuramdan Sonra*, s. 214.

Cohen'in kuramında Gelişme Tezi'nin en önemli tamamlayani Öncelik Tezi'dir. Buna göre tarihsel gelişmede üretici güçler, üretim ilişkilerini önceler. Bu ne anlama gelmektedir? Üretim ilişkileri ve üretici güçler arasındaki tam olarak nasıl bir ilişki vardır? Ne çeşit bir tarihsel-yöntemsel açıklama üretici güçlerin üretim ilişkilerini öncelediğini savunmamıza neden olur? İlk olarak, Cohen'e göre, bu ikisi arasında işlevsel bir ilişkinin olduğunu söylemek gereklidir. Diğer bir deyişle önceleme, üretici güçlerin üretim ilişkilerini belirlediği anlamına gelmektedir; herhangi bir tarihsel momentte üretim ilişkilerinin özellikleri üretici güçlerin özellikleri, seviyesi tarafından belirlenir: "Bir toplumun üretim ilişkilerinin doğası o toplumun üretici güçlerinin gelişmesinin seviyesi tarafından belirlenir" (2000: 134). Cohen, Marx'ın ünlü Önsöz'ünde üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki ilişkiyi bir tekabülîyet ilişkisi olarak adlandırırken Marx'ın simetrik bir ilişkiden ziyade tek taraflı bir ilişkisi kastettiğini savunur (2000: 137). Bununla birlikte, bu ilişkide üretim ilişkileri basitçe etkisiz elemanlar değildirler; üretici güçler tarafından belirlenirler ama aynı zamanda onları kontrol de ederler. Cohen bu görüşün, işlevsel açıklama tarafından desteklendiği takdirde üretici güçlerin önceliği tezi için herhangi bir sorun yaratmayacağı savunur. Zira, özgül bir tarihsel momentte ne çeşit üretim ilişkilerinin ortaya çıkacağı üretici güçler tarafından belirlenir. Özette, ekonomik yapı (ürtim ilişkileri) üretici güçlerin gelişmesi açısından işlevsel olduğu için ortaya çıkar (1983a: 119). Dolayısıyla, üretici güçlerin üretim ilişkileri tarafından kontrolünün düzeyi veya şekli yine üretici güçlerin kendisi tarafından belirlenir (1983a: 117 ve 1983b: 199-202).

Cohen'e göre, üretici güçlerdeki değişimler ve gelişmeler üretim ilişkilerinde değişimlere yol açmasına rağmen bu etkinin ölçü, durumdan duruma değişir. Mesela, üretim ilişkileri özgül bir tarihsel anda değişmeden kalıyorsa, bunu üretici güçlerin gelişimine katkı sağlayabildiği için yapıyordur. Eğer, eski ilişkiler artık

değişmeden kalamıyorsa, bu üretici güçleri artık destekleyemedikleri anlamına gelmektedir ve sonuçta bu gelişmeyi destekleyecek yeni ilişkiler ortaya çıkar (2000: 135 ve 160-161). Dahası Cohen, eğer üretici güçlerdeki değişme üretim ilişkilerindeki değişmeye yol açarsa, bu durumda devrimin üretici güçlerin bir üst formu tarafından değiştirilmesine tekabül ettiğini söyler. Bu anlamda da kendi modelinin teknolojik belirlenimci olduğunu kabul eder. Fakat Cohen'e göre, teknolojik belirlenimciliğin modelinde var olması, Cohen'in insan faktörünü gözardı ettiği anlamına gelmez. Tam tersine, üretici güçlerin gelişimi bir anlamda emek gücünün de zenginleşmesi anlamına gelir. Bu bakış açısından, teknolojik belirlenimcilik gayri-insanı görüşünü kaybeder (2000: 141-142 ve 147). Bununla birlikte, Cohen toplumdaki kurucu çelişkinin sınıf çelişkisi olduğu görüşünü reddeder. Devrimlerin, antagonistik sınıfların mücadelesi sonucu olduğu doğrudur. Fakat, neden belirgin bir sınıfın bu kavga sonucu muzaffer olduğu, sınıfavaşımlarının mantığı dışında aranmalıdır. Sınıfavaşımının niteliği başka bir dinamik tarafından belirlenir (1983b: 208). Cohen, Marx'ın bu dinamiği üretici güçlerde bulduğunu belirtir:

“Bir dönem boyunca toplumsal ilişkileri düzenleyen veya dönemsel bir kavgadan zaferle çıkan sınıf, o zamanda üretici güçleri tanzim etmeye ve yönetmeye en uygun sınıfır. Dolayısıyla, Marx sıklıkla egemen sınıfın sadece kendi çıkarını değil, fakat bunu yaparak, insanlığın genel olarak çıkarını da ilerlettiğini – takımı yönetimi eskiyene ve gericileşene kadar – savunur ve ilgili dönemin üretici ihtiyaçları üzerinde temellenmeyen bir sınıf egemenliği açıklaması sunmaz” (2000: 149).

Dolayısıyla Cohen için toplumsal değişmenin anahtarının, üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki ilişkide yattığını söyleyebiliriz. Toplumsal ilişkiler, üretici güçlerinin gelişimi üretim ilişkileri tarafından engellendiği için değişir ve bu anlamda devrimler yeni üretim güçleri meydana getirir: “Devrimci sosyal değişimin işlevi üretici güçlerin gelişiminin önünü açmaktadır” (2000: 150). Bu, ayakbağı teorisidir. Bu teorinin Gelişme Ayakbağı (Development Fettering), Kullanım Ayakbağı (Use Fettering) ve Net Ayakbağı (Net Fettering) olmak üzere üç çeşidi olduğunu söyler Cohen.

Cohen için, ayakbağı teorisinin ilk olarak açıklandığı Gelişme Ayakbağı Teorisi kavramının iki boyutu vardır. İlkini Mutlak Durgunluk (Absolute Stagnation) olarak adlandırır ve bu durgunluk, üretim ilişkilerinin üretimin gelişmesini tam anlamıyla engellemesi anlamına gelmektedir. İkinci boyut ise, mevcut üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişimi için daha fazla uygun olmayan bir yapı arzettiği Göreceli Düşüklük (Relative Inferiority) kavramıyla karşılaşır (Cohen, 2000: 326). Bu noktada, Cohen Marx'ın toplumsal devrimlerden bahseden

Önsöz’ünde iki çeşit sınırlama olduğundan bahseder; ilk sınırlama üretim ilişkilerinin er geç üretici güçlere ayakbağı olacağına vurgu yaparken, ikincisi, ilkinin sonucu olarak devrimin kaçınılmazlığından söz eder. Fakat, ne Mutlak Durgunluk ne de Göreceli Düşüklük kavramları, dolayısıyla Gelişme Ayakbağı Teorisi bu iki sınırlamayı tam anlamıyla karşılamaz (2000: 326-327). Dolayısıyla, Cohen Gelişme Ayakbağı Teorisi’nin karşısına Kullanım Ayakbağı Teorisi’ni koyar. Bu teoriye göre, toplumsal değişimler üretim sürecinde ne kadar başarılı olunabildiği ve ne kadar başarılı olunabileceği arasındaki açı yüzünden meydana gelir (1983a: 129). Bir diğer deyişle, üretim kapasitesindeki bir gelişmeden ya da artıştan daha çok, üretim kapasitesinin etkili kullanıp kullanılmadığı ya da ne dereceye kadar etkili kullanıldığı toplumsal değişmenin dinamikleri açısından daha önemli bir sorunsaldır. Sonuçta, bu teori hem üretim güçlerinin er ya da geç engelleneceği, zira tüm sınıfı ekonomik sistemlerde üretici güçlerin optimal kullanımı bir noktada imkansız hale gelecektir, hem de bunun sonucunda devrimin meydana geleceğini açıklamakta daha etkilidir (Cohen, 2000: 329-331). Bununla birlikte, bu açıklama da gelişme tezini dışladı ve sadece toplumsal değişimin niceliksel boyutuna vurgu yaptığı için bize tam bir açıklama sunmaz. Sonuçta, Cohen Net Ayakbağı Teorisi’ni geliştirir. Bu kavramın temel önermesi ise hem üretici güçlerin gelişmesine hem de bu güçlerin optimal kullanılmasına vurgu yapmasıdır. Dolayısıyla tarih artık sadece üretici güçlerin gelişmesi değil, kullanılan üretici güçlerin gelişmesidir. Tam da hem gelişme hem de kullanım tezlerini içерdiği için Net Ayakbağı teorisi ile tarihsel materyalizmin kuramsal bütünlüğü sağlanır (2000: 333-335).

Bu anlamda Cohen kapitalizmin, kapitalist ilişkiler mevcut üretici güçlerin gelişimine ve bu güçlerin gelişmesine uygun olduğu için ortaya çıktığını söyler. Üretici güçlerin gelişmişlik derecesi de kapitalizmin temel saiki olan sermaye birikimi mantığına uygundur. Burada, üretici güçlerin gelişmesi tarihsel olarak kapitalizmi önceler ve eski üretim ilişkilerini yıkar. Kapitalizm, kendisine göre daha az toplumsal artığın üretildiği pre-kapitalist toplumlarda en üst seviyeye çıkan üretici güçleri devralır. Aynı minvalde, kapitalizm de tarihsel olarak misyonunu tamamladığı zaman kendi varlık nedenini kaybeder ve insan gelişmesinin önünde bir engel haline gelir. Cohen anlatısında sınıf çatışmasına da yer verdienenini söyler zira, sınıf çatışması sınıf öncesi toplumları sınıfızsız toplumlara taşıyan mekanizmadır (2000: 175-215). Özette, Cohen’e göre herhangi bir toplumsal ilişki formunun ortaya çıkması üretimdeki niteliksel gelişmenin sonucudur. Dahası, Cohen kapitalizmin ve sınıfların ortaya çıkışını da kendi işlevselci metodolojisi üzerinden açıklar. Fakat, burada Cohen’in işlevselci yöntemiyle ilgilenmeden evvel, üretim güçleri ve üretim ilişkileri üzerindeki tezlerine eleştirisine odaklanmalıyız.

Bölüm III: KMTH'de Tarihsel Değişimin Eleştirisi

“Aşkin karşısına çıkan imkansızlığı da anlıyordum. Aşkin nesnesini, karşımızda yatan bedene hapsolmuş bir varlık zannederiz. Ama ne yazık ki, aşkin nesnesi, o varlığın, uzayın bütün noktalarındaki, geçmişteki ve gelecekteki uzantısıdır. O varlığın filan yerle, filan saatle bağlantısına sahip değilsek, ona sahip olamayız.”

Marcel Proust, Mahpus, s. 97.

Önceden de belirtildiği gibi, Cohen'in üretici güçlerin özerk gelişimi tezinin arkasında yatan temel görüş, insanın doğal dürtüsünün maddi kitlikla başedebilmesi olduğu fikrinde yatar. Oysa, Larrain'in dediği gibi bu fikir sadece bir ölçüye kadar doğru olabilir. İnsanlığa böylesi bir doğal güdü addetmek, tarihsel süreçlerden istikrarsızlığı ve olumsallığı, fiili tarihsel süreçlerin arkasında mutlak bir akılçılık arayarak, dışlamak anlamına gelir (1998: 109). Benzer şekilde, Miller da insanların her daim doğayla daha etkin bir şekilde mücadele etmeye istekli olduğunu; lakin, bu isteğin gücü azalan sosyal yapıları yıkabilmek konusunda daima yeterince güçlü olamayacağını söylemektedir. Dahası, Miller insanlığın daha fazla üretim talep edebileceğini, fakat aynı zamanda toplumsal düzenin yıkılmasının sonucunda oluşabilecek ölüm, işkence ve diğer bir çok maliyetten kaçınmaya yönelik bir eğiliminin de mevcut olduğunu söyler (1984: 253). Dolayısıyla, tarihsel değişime yönelik itkileri insanoğlunun doğal eğilimlerine dayanarak açıklamak yaniltıcıdır; çünkü, bu görüş bir taraftan tarihsel olayların akışının arkasında kusursuz bir mantık varsayar, diğer taraftan ise kazai tarihsel süreçleri tarihsel akıştan dışlar.

Cohen'in tarih anlayışının bir çeşit ortodoks Marksist geleneğin devamı olduğu doğrudur; bununla birlikte, Coletti bu geleneğin kendisinin Marx'in üretim üzerine yaptığı tartışmaları bayağılaştırdığını söyler (akt. Sayer, 2008a: 2-3). Dolayısıyla, Cohen'in modelinin eleştirisi onun üretici güçler ve üretim ilişkileri üzerine olan tezlerine odaklanmalıdır. Her şeyden önce, Cohen'in temel hatasının üretici güçlerin ya da aynı anlamda teknolojinin özerk gelişimi tezinde yattığı söylenebilir. Gerçekten de bu tezin tam tersine, Althusser'in dediği üzere toplumsal ilişkileri dikkate almadan herhangi bir üretim sürecini tarif edebilmek mümkün değildir (2002: 250). Benzer şekilde, Marksizmin en temel önermelerinden biri, üretici güçlerin gelişiminin özgül bir toplumsal ilişkiler bağlamıyla beraber gerçekleştiğidir. Elbette üretim şu ya da bu şekilde doğayla bir ilişkiye tekabül eder; fakat, bu aynı zamanda bir toplumsal ilişkiler ağına da gönderme yapar; bir başka deyişle, insan üretim eylemini özgül bir sınıf ilişkileri

biçiminde gerçekleştirir; bir başka deyişle, üretici güçlere niteliğini veren olgu sınıfı ilişkileridir. (Ferraro, 1992: 119; Lebowitz, 2003: 162-163; Suchting, 1982: 168; ve Therborn, 1980: 360). Böylesi bir tez öne sürmek belki Önsöz'deki vurguyu kaydırır ama bizi tarihin sınıf savaşları olduğu formülasyonuna götürür. Kısacası, kapıdan kovulamı bacadan içeri sokar. Bu anlamda, Ollman (1976) üretici güçlerin veya teknolojinin bir ülkedeki bilim düzeyinin, rejim politikalarının, tüketici taleplerinin ve diğer bir çok parametrenin uzantısı olduğunu söyler. Aynı minvalde:

“Teknolojinin kendine ait, özerk bir mantığı olabilir, fakat toplumsal tercihler teknolojik gelişmeyi belirlediği ölçüde, teknolojinin toplumsal ilişkilerden bağımsız olarak bir ilk hareketlendirici olduğunu söylemenin anlamı yoktur. Tam tersine, eğer teknoloji toplumsal olarak özerk değilse, teknolojik tercihler basitçe teknik tercihler değildir; fakat, tüm bir toplumsal önermeler ve tercihler dizisini anlatır” (Dirlik, 1981: 496).

Cohen'in bir diğer ciddi yöntemsel hatası da, maddi ve toplumsal olanı birbirinden ayırması ve maddi formları üretimle eşleştirirken, maddi formlar için işlevsel olduğu üzere ortaya çıktıığını iddia ettiği sosyal formları üretim ilişkileri ile eşlestirmesidir. Bununla birlikte, üretim sadece saf iktisadi süreçlerle tanımlanamaz; üretim süreci tüm bir toplumsal ilişkiler ağını içeren maddi bir ilişkidir. Bir başka deyişle, toplumsal ilişkiler basitçe maddi üretim sonucu ortaya çıkmaz. Tam tersine, toplumsal ilişkiler maddi üretimde indirgenemez şekilde onları içerir. Maddi şeyler, tam da toplumsal alanla farklı şekillerdeki ilişkileri dolayımıyla üretici güçler haline gelirler (Joseph ve Kennedy, 2000: 510 ve Sayer, 2008a: 9-10). Örnek olarak, Cohen bu ayrimı yaptığından dolayıdır ki, emek sürecini üretici güçlerden dışlar. Oysa, emek süreci maddi üretimde bir işbirliği formunu içerir ve dolayısıyla Marx için, bu süreç üretici güçlerin önemli bir bileşenidir (Callinicos, 1988: 44). Benzer şekilde, Sayer de Önsöz'deki tutarsızlığın emek süreçleri, işbölümü ve işbirliğinin üretici güçlere dahil edilerek çözülebileceğini söyler. Bu sayede, üretici güçler saf maddi karakterlerinden sıyrıılır ve yeni üretici güçler yeni teknolojilerden öte yeni toplumsal ilişkiler içerisinde vücut bulur (2008a: 17). Bir başka açıdan, Harvey de teknoloji ve emek süreçleri tartışmalarını birleştirip, teknolojiyi üretici güçlerle açıklamanın hatalı olduğunu; zira, teknolojinin, Marx'a göre, verili bir anda emek süreci tarafından elde edilen somut bir form olduğunu savunur. Burada önemli olan, belirli bir emek sürecinin neden özgül bir teknolojik form aldığıdır. Dolayısıyla, Marx'ın emek sürecini üretici güçlerle ve üretici güçlerle birlikte vücut bulan toplumsal üretim ilişkileri ile birlikte açıkladığını savunur (Harvey, 1982: 99). Bütün bu tartışmalarla ilgili olarak Dirlik, Cohen tarafından üretici güçlerin bir parçası olarak görülen emek

gücünün, toplumsal bağlam dikkate alınmadan açıklanamayacağını söyler. Emek gücü Marx tarafından kapitalizmi incelemek için kullanılır ve bu kavram meta ekonomisi dışında anlamsızlaşır. Dahası, bu kavram sadece kapitalist toplumun teknik gerçekliklerini yansıtma, emek gücü kapitalizmin sınıf ilişkileri ile birlikte değerlendirilmelidir. Aynı minvalde, Dırlik bilimin de sadece üretici güçlerin bir parçası olarak alınamayacağını; çünkü bilimin sadece üretimi artırmak için değil aynı zaman da sınıf tahakkümü için de kullanıldığını söyler (1981: 482-484). Bu anlamda Miller, üretici güçleri üretim araçları ve emek gücünden ibaret görmenin ve emek süreci ile işbirliği formlarını üretici güçlerden dışlamadan Marx'ın modeline uymadığını belirtir. Tarih yazlarında, örnek olarak İngiltere'de kapitalizmin gelişimi üzerine olanlarda, Marx üretici güçlerin gelişimini özerk bir süreç olarak görmez. Dahası, Marx için, maddi kıtlıkla başedebilmek için doğal güdüler kadar, üretici güçlerdeki değişimleri açıklamak için ticari ve siyasi süreçler de önemlidir (Miller, 1981: 100 ve 1984: 68). Sonuçta, Marx için iktisadi yapılar üretici güçlere dair işlevsellikleri üzerinden ortaya çıkmazlar ya da varlıklarını sürdürmezler; mesela, Asya tipi üretim tarzı üzerinde olan yazılarında Marx benzer seviyedeki üretici güçlerin farklı üretim ilişkileri ile örtüşüğünü söyler (Larraín, 1998: 116). Marx köleciliğin ve feodalizmin de, daha üretici alternatif bir form mevcut olsa bile, devam etmesini serflerin veya artizanların aristokratların yönetimini alaşağı edecek yeterli araçlara sahip olmaması üzerinden açıklar (Miller, 1981: 101 ve 1984: 191). Özette, tek başına üretici güçlerin özerkliği ve gelişimi tarihsel süreci açıklamada anlamlı değildir².

Herhangi bir üretim ilişkisi biçiminin asgari düzeyde bir üretim araçları dizgesine dayandığını söylemek doğrudur. Lakin:

“Üretici güçler mümkün olan bir üretim ilişkileri dizisinin ortaya çıkması için gerekli koşulları yaratır; bununla birlikte, herhangi bir üretici güçler dizisi tarafından taşınabilecek üretim ilişkileri çok daha geniş olmaktadır; ve üretim ilişkilerinde meydana gelen değişimler üretici güçlerdeki gelişme ile, ister ilkinin ikincisini izlemesi açısından, isterse de ilkindeki gelişme ikincisinin önündeki engelleri kaldırırmak açısından olsun, açıklanamaz” (Wood, 1984: 102).

2 Bu tartışma da Harvey, Cohen'in Marx'ın ilk elden üretici güçleri karakterize etmesini doğru anladığını ancak, Marx'ın genel yöntemi açısından bunun pek bir anlam ifade etmediğini savunur:

“(...) üretici güçler tartışmanın merkezine ancak özel olarak kapitalist üretim tarzına gömülü bir sosyal ilişki olarak yerleştirildikleri zaman konulabilirler. Cohen, bununla birlikte, ilk tanıma bağlı kalır ve Marx'ın daha sonra bu terimi kullanırken yaptığı değişiklikleri gözden kaçırır. Kapital'de bütün bir tartışma tam olarak kapitalizmi sürekli olarak yeni düzenlemelere iten çelişkiler alanı olarak üretici güçler ve toplumsal ilişkilerin diyalektik bir yorumlaması ile donatılır. Analitik felsefe, cümleleri analitik olarak incelemek de iyi olabilir ancak, tartışmanın tüm bir akışını kavramakta aynı ölçüde başarılı değildir” (1982: 99).

Hatta, Wood'un da belirttiği gibi, üretici güçlerdeki gelişme sınıf ve üretim ilişkilerindeki gelişmenin sebebi değildir; durum tam tersidir (2003: 167). Benzer şekilde, Sayer de teknolojinin gelişmesinin kapitalizm için devrimci sonuçlar yarattığının doğru olduğunu, fakat bunun tek başına bir sebep söylemeyecekini söyler. Sermaye sınıfları arasındaki rekabet teknolojik gelişmeyi sürekli kılar ve bu anlamda toplumsal ilişkiler, üretici güçler değil, tarihsel süreçlerde öncelikli bir açıklama yetisine sahiptir (2008a: 16). Cohen'in tartışmasının aksine, tarihsel bir örnek olarak da Rodney Hilton'un ortaçağ üzerine yaptığı tartışmayı kullanabiliriz. O'na göre, 13 ve 14. yüzyıllar ortaçağ Avrupsında yoğun bir üretim artışı olmasına rağmen toplumsal ilişkilerde herhangi bir değişme görülmez (1952). Benzer şekilde, Brenner de tek başına üretici güçlerdeki değişimyi analiz etmenin Adam Smithçi bir yaklaşım olduğunu ve bu yaklaşımın feodalizmde yaşanan dönüşümleri anlamaya yetmeyeceğini iddia eder (1993: 40-41). Sonuçta, Cohen'ci öncelik tezinin evrensel bir doğruluğunu iddia etmek mümkün değildir. Belirli tarihsel momentlerde bu tez doğru olabilir; fakat, bu doğruluk özgül tarihsel bağamlarda somutlanmalıdır.

Cohen'in üretici güçlerin sürekli bir gelişme eğilimi gösterdiği yönündeki tezi de aynı şekilde ciddi sorunlar barındırır. Örnek olarak Suchting, Hindistan ve Çin tarihinden örnekler verir ve bu tarihselliklerde üretici güçlerin herhangi bir gelişme eğilimi göstermediğini savunur (1982: 164). Kısacası, Gelişme Tezi bütün tarihsel oluşumlar için geçerli değildir. Bu bağlamda, Wood yalnızca kapitalist üretim biçiminde, üretme yönelik verimsiz iktisadi düzenlemelerin etkisizleştirildiğini savunur. Sadece kapitalizmde, işletmeler sermaye birikim süreçlerinin içsel mantığı gereği sürekli yeni teknolojiler geliştirme ihtiyacı duyarlar. Dahası, kapitalizmin üretici güçlerin gelişimini sürekli desteklediğini iddia etmekle, kapitalizmin üretici güçlerin sürekli gelişme eğilimi sonucu ortaya çıktığını söylemek arasında ciddi bir fark vardır (1984: 97-99 ve 2003: 147). Benzer şekilde Brenner de kapitalizmde böylesi bir eğitim olmakla birlikte, bu eğilimin kendinde bir amaç olarak görülemeyeceğini; tam tersine, bu eğilimin uzmanlaşma ve sermaye birikim süreçleri ile beraber okunması gerektiğini söyler (1993: 45-48). Dolayısıyla, üretici güçlerin sürekli gelişme eğilimi sadece kapitalizmde geçerli olsa dahi, bu Cohen'in bir önceki tezi olan Öncelik Tezini çürüttür. Bütün bunlara ek olarak, eğer kapitalizm üretici güçlerin sürekli gelişimini destekliyorsa ve eğer özgül bir üretim ilişkiler dizisinin dönüşümü onun üretici güçleri geliştirme konusundaki kapasite eksikliğine bağlıysa, kapitalizmde herhangi bir dönüşüm hangi şartlarda yaşanabilir? Bu soru bizi, ayakbağı teorisinin eleştirisine götürür.

Cohen'in ayakbağı teorisinin tarihsel geçerliliği bir hayli su götürür. Herseyden önce, her bir sınıfı toplum için üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki sorunları

gidermek üzere böylesi kendiliğinden içsel değişim dürtüleri olamayacağını söylemek makul gözükmettedir. Böylesi bir doğal eğilim mevcut olsa bile, üretim ilişkileri bunları etkisiz kılmak için yeterince güçlü olabilir (Wright vd., 1992: 37-38). Dahası, “ayakbağı” sonucu gelişen yeni toplumsal ilişkilerin de her zaman için en verimli ilişkiler olduğu söylenemez:

“(Yeni ilişkiler, y. n.) Üretimdeki engelleri ortadan kaldırdığı için, eski üretim ilişkilerinden daha fazla üretici olacaktır. Fakat diğer alternatifler, en az muktedir olan kadar üretici olanlar, sınıf durumlarındaki tarihsel farklılığa bağlı olarak güç ilişkilerindeki farklılıklar tarafından yok sayılabilirler. Bu, Marx tarafından feodal ve köle toplumları tartışılırken ima edilen imkanlılıktır” (Miller, 1984: 210).

Dahası, Lebowitz’ın de tartışıtiği üzere, üretim ilişkilerinin hangi aşamada üretim güçlerine engel olacağı sınıf mücadelesi göz önüne alınmadan anlaşılamaz (2003: 163). Bu anlamda önemli olan üretici güçlerin daha fazla gelişme imkanının tükenmesinin ne gibi süreçler sonucunda ortaya çıktığını anlamaktır. Tam da bu noktada, siyasi faktörleri gözönünde bulundurmak gerekmektedir ve bu faktörler basitçe üretim ilişkileri ve güçleri arasındaki ilişkiden türetilmez. Mesela, batılı ülkelerde sermaye sınıfının işçi sınıfını alt edebilmek için karmaşık silahları vardır ve bunlardan birçoğu da ekonomik değildir (Fisk, 1982: 192-194). Wood'un belirttiği gibi herhangi bir toplumsal formasyonun içine girdiği krizin temel nedeni, egemen sınıfın o özgül toplumsal formasyonu üretim ilişkilerinin ve üretici güçlerin mevcut kompozisyonu içinde yeniden üretme konusundaki yetersizliğidir (2003: 164).

Sonuçta, Cohen'in tarihsel değişimini açıklamasındaki temel eksik sınıf mücadelelerinin yokluğudur. Marksizmin bir kriz teorisi olduğu doğrudur. Ancak, bu kriz üretim güçleri ve ilişkileri arasındaki ilişkiye indirgenemez. Kriz teorisinin temel odak noktası sınıflar olmalıdır (Holloway, 1992: 146-150). Bununla birlikte, Cohen'in teorisinde sınıflar sanki tarihsel eğilimlerin içinde kendisine verilen rolü ifa eden aktörler gibidirler (Cohen, 1982: 271 ve Roemer, 1982: 514). Eğer ayakbağı teorisi tümden doğru olsaydı bile, tüm tarihsel değişimlerin üretim güçleri ve ilişkileri arasındaki uyumsuzluktan kaynaklandığını söylemek çok zordur. Zira, bu uyumsuzluk ancak sınıf mücadeleleri alanında çatışmaya dönüşür. Ve sınıf mücadeleleri alanı ve buradaki sınıf kapasiteleri salt üretici güçlerin düzeyi ile açıklanamaz. Sınıf kapasitesi, devlet, ideolojik alan, siyasi gelişmeler gibi farklı faktörlerin işin içine girdiği karmaşık süreçler tarafından belirlenir. Örnek olarak, kapitalist toplumlarda devlet sınıf mücadelelerinde merkezi bir rol oynar (Wright vd., 1992: 41-42). Bu anlamda ayakbağı üretici güçler üzerinde değil, yeni üretici güçleri geliştiren ve yeni bir sınıf hegemonyası arayan sınıf üzerinde meydana

gelir; bir başka deyişle, çatışmalar ilişkiler ve güçler arasında değil, sınıflar arasında oluşur (Ferraro, 1992: 129). Fakat Cohen, sınıfları sadece toplumsal değişimi açıklarken dışlamaz; herhangi bir toplumsal formasyonu anlarken de sınıfları görmezden gelir. Bununla birlikte, eğer üretim toplumsal olarak kavranırsa, sınıf mücadeleleri üretici güçlerin kontrolü üzerindeki çatışmalar olarak kavranmalıdır (Suchting, 1982: 170). Benzer şekilde, Wood, Marx’ın emek süreçlerini anlamak için antagonistik sınıf ilişkilerine önem verdiği savunur; emek süreçlerinin dönüşümü kapitalizmin ortaya çıkışını anlamak için anahtardır. Marx’'a göre kapitalizmdeki en önemli unsur tarihteki en yüksek üretim aşamasını temsil etmesi değil; işçi sınıfını yaratmasıdır (1984: 107). Kısacası, sadece ve sınıfı üretici güçler tarafından belirlenmeyen sınıf karakteristikleri, kapasiteleri ve aralarındaki çatışmalar toplumsal oluşumları ve değişimleri anlamak için Marksist tarih yazımına sokulmalıdır.

Peki ya üretim ilişkileri? Biraz önce bahsedildiği gibi bu bahiste belirlenme ve yasallık problemleri devreye girer. Dolayısıyla, Cohenin üretim ilişkileri tanımının eleştirisi, altyapı-üstyapı tanımının eleştirisi ile beraber yapılmalıdır. Burada tekrar Cohen’ın üretim ilişkileri ve yasallık problemi yaklaşımına değinmeyeceğiz. Cohen’ın altyapı-üstyapı metaforuna yaklaşımından bahsedip, üretim ilişkileri tanımını bu metaforla birlikte değerlendireceğiz.

KMTH’de Altyapı-Üstyapı Eleştirisi

*“Sabahleyin kalkılacağını, öğlende öğle yemeği yeneceğini,
akşamleyin yatılacağını, doktorun sağlık memurundan
daha üstün olduğunu, herkesin kendi evinde yaşaması,
kendi karısını sevmesi gerektiğini kim çıkarmış, böyle
seyleri kim uydurmuştu? Belki de bunun tam tersi daha
doğruydu. İnsanlar geceleyin öğle yemeği yiyp, gündüzleri
uyuyamazlar mıydı?”*

Anton Çehov, Bütün Öyküler, c. 5, s. 365.

Cohen altyapı-üstyapı hakkındaki görüşlerini, ekonomik yapının üstyapayı belirlediği tezinin karşısında inşa eder; zira, eğer üretim ilişkileri ve dolayısıyla ekonomik yapı yasal sahiplik olarak kavranırsa, üretim ilişkilerinin kendisi üstyapısal ilişkiler haline gelir ve böylesi bir belirleme mantığı kendi kendini yanlışlar (Cohen, 1983b: 212). Bu bakış açısına karşı olarak Cohen üretim ilişkilerinin yasal terimlerle değerlendirilmemesi gerektiğini savunur (1983b: 213). Bunun için, yasal bağlamda “hakları”, “güç”ten ayırarak işe başlar. O’na göre “güç”, bir insanın ne yapabileceğine tekabül eder, dolayısıyla bu kavram

normatif değildir. Bununla birlikte, yasallık üzerine kurulu bir toplumda insanların “güç”e yasallık üzerinden erişebildiği iddia edilir. Fakat, yasal normları ima eden haklar ve üretim ilişkilerine tekabül eden güçler farklı olarak değerlendirilmelidir. Üretim ilişkileri yasal alandan ayrı olarak ele alınmalıdır (Cohen, 1988: 33-34). Buna ek olarak Cohen, üstyapının ekonomik yapı dışında kalan tüm alanları kapsadığı fikrinin yanlış olduğunu savunur. Üstyapı, temel özellikleri ekonomik yapı tarafından belirlenen alanları kapsar. Bir başka deyişle, Cohen altyapı-üstyapı modelini açıklarken işlevselci bir modele dayanır (2000: 216-217). Tam da burada yasallık problemi ile karşı karşıya kalırız. Bunun çözümü için Cohen, yasal sahiplikten ziyade “etkili kontrol” üzerinde durur. Burada mülkiyet ilişkilerini üretim ilişkilerinden ayırrı ve “etkili kontrol” için üretim ilişkilerinin, yani ekonomik yapının, mülkiyet ilişkileri, yani yasal haklarla, örtüşmesi gerektiğini savunur (2000: 217-225). Bu modelde, işlevselci anlayış tekrar devreye girer. O’na göre, özgül bir mülkiyet ilişkileri dizisi temel özelliklerini tam da üretim ilişkilerini desteklediği için edinir:

“Bazı durumlarda (...) ekonomik değişim yasal olanı önceler; bazı durumlarda bunun tersi doğrudur; ve bazı durumlarda ise değişim eş zamanlı olarak meydana gelir. Fakat her durumda, mülkiyet ilişkileri, üretim ilişkilerindeki değişmenin hizmetinde olarak değişir” (2000: 226).

Özetle, üretici güçler, üretim ilişkileri ve mülkiyet ilişkileri arasındaki ilişki şu şekilde tarif edilebilir: “(...) yasal yapılar, üretici güçler tarafından tercih edilen ekonomik yapıları engellemelerine ya da desteklemelerine göre oluşurlar ya da ortadan kalkarlar” (Cohen, 2000: 231). Cohen için, sadece böylesi bir işlevselci model yoluyla tarihsel materyalizmin ve altyapı-üstyapı metaforunun tutarlılığı sağlanabilir.

Peki ya Marksizm üstyapının bu kadar doğrudan bir şekilde altyapı tarafından belirlendiği ya da üstyapının üretim ilişkilerini geliştirdiği için özgül bir karaktere sahip olduğu tezlerini içer miyorsa? Bu bağlamda, Cohen’ın bütün argümanları geçersizleşir. Ve ben, altyapı-üstyapı metaforunun böylesi bir belirlenimci ve işlevselci bir tarzda açıklanamayacağını savunuyorum. Cohen’ın iddia ettiğinin aksine eğer maddi olanın toplumsaldan ayrılabildiğini, soyutlama düzeyinde bile, reddedersek ve üretimi kendi toplumsal bağlamı ile değerlendirirsek, kendiliğinden bir şekilde üretim sürecini sadece ekonomik alanda değil fakat toplumsal formasyonun tümüne içkin olarak görmeye başlarız. Wood’un belirttiği gibi, altyapı, diğer bir deyişle üretim süreci ve ilişkileri, ekonomik formlar yanında yasal, siyasi ve ideolojik formları da barındırır (2003: 77). Gerçekten de, Marx’da göre, mesela feudal üretim tarzında üretim ilişkileri politikadan ayrılamaz; Marx

feodal üretim ilişkilerinin siyasi güç aracılığıyla varolabildiğini savunur. Bu toplumsal formasyonda, Marx için açıktır ki, üreticilerden toplumsal artıktarımı siyasi araçlar aracılığıyla gerçekleştir. Yani, şiddet ve ideoloji feodal sömürgeye içsel olduğu için veya özellikle feodal mülkiyetin kurucu karakteri olduğu için, feodal üretim tarzını kavramak için Cohen bir altyapı üstyapı ayrimını bir kenara bırakmamız gerekmektedir (Miller, 1984: 197-200 ve Sayer, 2008b: 19-20). Dolayısıyla, üretim ilişkilerini sadece iktisadi olarak kavramak yaniltıcıdır. Dahası, Sayer Cohen'in yasallık problemini ele alışını aşkin tarihsel kategoriler üzerinden yaptığını söyler. Üretim ilişkilerini yasal sorunlardan ayırmak sadece soyut düzlemden kabul edilir görünmektedir. Fakat böylesi bir soyutlama bile ampirik formlardan bağımsız olarak bir mülkiyet düzenini anlamak için yeterli değildir (2008b: 2-4). O'na göre bu Cohen'in modeline ampirik bir karşı çıkış değildir. Bu yöntemsel bir problemdir:

"Mülkiyetin hiçbir genel kavramı, mülkiyetin özgül formlarını tanımlayan ampirik özelliklerinin tümünü kapsayamaz. Mantıksal olarak, bir sınıfın üyelerinin ve onların özgül farklılıklarının kavramları, sınıf kavramının kendisinden çıkartılamaz. Fakat tam da aynı sebepten ötürü, bu formların rechtsvoll (yasaya dair) özgüllükleri, tek başına genel rechtsfrei (yasadan bağımsız) tanımlarının özellikleri tarafından hükümsüz kılınamaz" (2008b: 6).

Bu anlamda Sayer, Cohen'in soyutlama tarzını kavramları tümüyle gerçek tarihsel süreçlerin dışına taşıdığı için, soyutlamadan şiddetti (*violence of abstraction*) olarak adlandırır. Bununla birlikte, teorik kavramlarımızın ve soyutlamalarımızın tarihsel olarak aşkin olmaması gerektiğini; tam aksine, bunların açıklama yetilerini tarihsel sürecin içinde bulduğunu savunur. Kavramlar ve soyutlamalar sadece tarihsel olarak anlamlıdır. Sonuçta, altyapı ve üstyapı arasındaki ayırmalar tarihin dışında, a priori olarak belirlenemez.

Cohen'in altyapı-üstyapı metaforunda bir başka problem üstyapı öğelerinin altyapı tarafından "seçildiğini" söyleyen aşırı belirlenimci vurgusunda yatar. Dahası, altyapı ve üstyapayı ayrı kategoriler olarak görmek, toplumsal formasyonun kurucu süreçlerin bütünlüğünü gözardı etmek demektir (Williams, 1992: 81). Toplumsal bütünlüğün tamamıyla ekonomik ilişkiler düzeni tarafından belirlendiği iddia edilemez:

"(Toplumsal bütünlük) farklı yapı ve mekanizmaların karmaşık ve genellikle çelişkili bileşiminin sonucudur. Bu bütünlük içinde ekonominin egemenliği üretimin merkezi önemini ve kapitalizmle birlikte sermaye birikiminin önemini altını çizer. Lakin, bu egemenlik toplumun tümünün altyapısını temsil etmekten ziyade, onunla birlikte dolayımlanır" (Joseph ve Kennedy, 2000: 524).

Kısacası, altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkiler mekanik bir belirlenimcilikle anlaşılımaz. Benzer şekilde, işlevselci açıklama da bu metaforu anlamak için bir hayli yaniltıcıdır.

Cohenci İşlevsel Açıklama

“ (...) modeli olabilir bir gerçekliğe yaklaşırırken, gerçekliği de modele yaklaşacak aşamalı düzeltmeler getirecek, incelikli bir uyarlama çalışması yapmak gerekiyordu.

Gerçekten de insan doğasının esneklik kaynakları başlangıçta sanıldığı gibi sınırsız değildi, buna karşılık en katı bir model bile, beklenmedik bir esneklik gösterebiliyordu.

Kısacası, model gerçekliği değiştiremeyecek olursa, gerçeklik modeli değiştirebilmeliydi.”
Italo Calvino, Palomar, s. 88.

Cohen için, geleneksel tarihsel materyalist açıklama sadece işlevselci bir yaklaşımıla birlikte tutarlılık kazanabilir. Başka herhangi bir yoldan üretici güçlerin önceliği veya altyapı-üstyapı metaforu açıklanamaz (1982: 483 ve 1980: 129). Cohen, şeylerin ortaya çıkışını anlamak için hayatı öneme haiz “neden” sorularında, herhangi bir işlevselci açıklamanın yeterli olmayacağı söyler. İşlevselci açıklamada yararlılık ona göre önemli bir kriterdir; bir işlevselci açıklamanın gerçek önemi, açıklanan şeyin karakterinin, onun etkisi tarafından belirlenmesinden gelir. Üretim güçleri ve üretim ilişkileri modeli ile somutlarsak; üretim ilişkileri, üretici güçlerin kullanımı ve gelişimi için azami alanı sağlar ve özgül karakterini tam da bu alanı sağladığı için edinir. Veya, yine bu model üzerinden Protestanlığın ortaya çıkışı üretici güçlerin kullanımını ve gelişmesi için Protestanlığın yararlı olduğu üzerinden açıklanır (Cohen, 2000: 278-279). Devam edersek, üretim ilişkilerinin daha başka ilişkiler tarafından ikame edilmesi, bu değişimin üretici güçler tarafından yararlı olması üzerinden açıklanır (1986: 223). Bu anlamda da işlevselci açıklamalar aynı zamanda özgül bir türde nedensel açıklamalardır:

“Bana göre bir işlevsel açıklama katı bir tür eğilim olgusunun nedensel niteliği olduğu bir nedensel açıklamadır. Açıklanacak olgu E türden bir olay olsun; burada eğilim olgusu, eğer E olayı gerçekleşirse, bu olayın F sonucuna yol açması olur. E olduğu zaman (kısmen), zira E olursa bize F’yi sunar, biz E’nin işlevsel açıklamasına sahip olmuş oluruz” (1980: 130-131).

Bir başka deyişle, sonuçlar nedenleri açıklamak için kullanılır ve dolayısıyla sonuç yasaları (consequence laws) işlevsel açıklamları doğrular; e olayı meydana

gelir, zira bu olay f olayına neden olur: $(E \rightarrow F) \rightarrow E$ (1982: 483). Cohen'e göre, işlevsel açıklama, üretici güçlerin öncelik problemi sadece bu metod ile çözülebildiği için de gereklidir. Cohen ayrıca işlevsel açıklama yönteminin "devrimci" olduğunu savunur; çünkü bu yöntem, toplumsal oluşumların üretici güçlerin gelişimine ön ayak olması ya da gelişimi engellemesi (ayakbağı teorisi) sonucu meydana gelen toplumsal dönüşümleri öngörmeye işimize yarar (2000: 285). Benzer şekilde, işlevsel yöntem sınıf savaşlarının uzun dönemli sonuçlarını öngörmek konusunda da bir hayli yararlıdır (1980: 135). Fakat, bu durumda insanın aklına ister istemez, böylesi bir açıklama modelinin tarihsel çeşitlilikleri gözardı edip etmediği ya da böylesi uzun dönemli toplumsal dönüşümleri tahmin edebilmek için bu açıklama modelinin bize gerçek tarihsel süreçlerde ne gibi ipuçları verdiği soruları geliyor. Aynı şekilde, ne tür bir tarihsel momentte biz şu ya da bu olgunun sınıf savaşları sonucu olduğunu iddia edebiliriz, kim bu uzun dönemin sonuçlarını önceden belirleme yetisini haiz olabilir?

Cohen'in işlevselci yaklaşımına temel bir eleştiri Marx'taki üretim güçlerinin önceliği sorunsalının Cohen'in işlevselci yaklaşımı ile çözülemeyeceğini savunan Van Parijs'ten gelir (1979 ve 1984). Van Parijs'e göre, üretim ilişkilerinin özgül bir formunun üretici güçler ile açıklanmasında herhangi bir sorun yoktur. Dahası, Cohen bu ifadeden üretim ilişkilerinin düzeyinin mevcut üretici güçlerin düzeyi ile açıklanması ve üretim ilişkilerinin özelliğinin üretici güçleri geliştirmesi ile açıklanması hususlarını çökarmakta haklıdır. Ne var ki, Cohen'in ikilemi, bir taraftan öncelik problemini üretim ilişkilerini üretici güçleri geliştirme kapasitesi üzerinden açıklarken – ve sonuçta öncelik problemini üretici güçlerin üretim ilişkileri tarafından kontrolü haline getirirken – bir diğer taraftan ise, üretim ilişkilerinin mevcut düzeyinin üretici güçlerin düzeyi ile açıklanmasıdır. Van Parijs'e göre, mantıksal olarak bu iki tez birbirile örtüşmez. Bu örtüşmezliği öncelik bilmecesi (primacy puzzle) olarak değerlendiren Van Parijs, Cohen'in tezi yerine hızlı ve yavaş dinamikler formülünü önerir. Buna göre, ilişkiler üretici güçlerin gelişimini önlediği zaman, üretici güçler sabit olarak kalır ve hızlı dinamikler sonucu üretici güçlerin değişimine üretim ilişkileri er ya da geç ayak uydurmak zorundadır. Akabinde, üretici güçler tekrar üretim ilişkileri kontrolünde yavaş dinamikler sonucu gelişmeye devam eder. Sadece böylesi bir yaklaşım Cohen'in ikilemi çözülebilir. İşlevselci açıklama ise, üretici güçlerin gelişimini belli bir noktada sabitleyerek ve onlara bir nevi değişmezlik atfederek hızlı ve yavaş dinamiklerin sorunun çözümündeki etkisini göz ardı eder. Benzer şekilde, Fisk de üretici güçlerin önceliği tezinin çok çekici olduğunu; lakin, bu tezin işlevselci bir yaklaşıma dayanırlamayacağını savunur. Dahası, aynı mantıkla üretim ilişkilerinin önceliği tezinin bile soyut olarak kurulması önünde hiçbir engel olmadığını savunur (1982: 189-192). Walt ise bir tür nedensel açıklama şekli

olarak Cohen'in işlevselci yaklaşımının yanlış olduğunu, zira üretim ilişkilerinin üretici güçler tarafından açıklanmasının nedensel açıklamaları gerektirmediğini söyler (1986).

İşlevselci yönteme bir başka eleştiri J. Elster'den gelir. Elster'e göre, B olayının A oayı olduğu için varoluğunu iddia eden nedensel anlayış ve buradan yola çıkan işlevselci açıklama, her daim hem A olayının varlığını açıklayabilecek hem de bu yüzden B olayın üremeye eğilimini oluşturan bir C faktörünün tehdidi altındadır. Cohen ise kendi işlevselci açıklama yönteminde C faktörü ihtimalini göz ardı eder. Dahası, A olayının bir önceki var oluş mekanizmalarını açıklayacak bir önleyici açıklama ihtimali de bazı durumlarda mevcuttur. Kısacası, A olayın ortaya çıkışını B olayına sebep olduğu için değil de bambaşka mekanizmaların ürünü olabilir. Böyle durumlarda Cohen'ci işlevsel açıklama geçersizleşir. Ayrıca Elster, tipki doğal bilimlerdeki gibi bir işlevselci yöntemin sosyal bilimlerde de olması gerektiğini iddia eden Cohen'e karşı çıkar. Cohen bu kadar kapsayıcı, ve doğa bilimlerindeki işlevselciliğin faydalara benzer bir mekanizma kurma çabasında başarısız olur. İşlevselci açıklamanın faydalı olduğu durumları göstermeye bir sorun yoktur, Elster'e göre. Temel sorun, bu açıklamanın işimize yaramayacağı özgül durumlarda bile işlevselcilik konusunda ısrar edilmesidir (Elster, 1980 ve 1990).

Cohen'in işlevsel açıklamasına bir başka eleştiri de sosyal bilimlerde bilimsel gerçekçi yöntemi benimseyen figürlerden gelir. Temel eleştirileri Cohen'in yönteminin açıklanan şeyin işlevselliliğinin, onun nasıl ortaya çıktığını açıklamasında yetersiz kaldığıdır. Bir başka deyişle, bir şeyin meydana gelmesinin açıklanması, açıklanan şeyin işlevinin kanıtlanması gerektir; bununla birlikte, Cohen'ci yöntem bu işlevsellliğin kendisinin açıklanmasını göz ardı eder. Sonuçta, Agar'a göre, Cohen'in işlevselci açıklamasının ampirisizm ile malul olduğu aşikardır; zira, bu metot ampirik olarak gözlemlenebilen düzenliliklerin nedensel sonuçlarına dayanır. O'na göre Elster'in ve diğer Analitik Marksizm kuramalarının Cohen eleştirisi de, bireylerin akıcı seçimlerine ya da niyetlerine vurgu yaparak özne ve yapı arasındaki girişi ilişkiye göz ardı ettikleri için hatalıdır (2003: 296-299). Agar Cohen'in temel sorunun eğilim olgularının yeterli nedensel sonuçlarını tarihsel düzenliliklerde araması olduğunu söyler. Agar için Roy Bhaskar'ın bu yaklaşımı getirdiği eleştirilerin altı çizilmelidir:

“(...) olaylar her zaman karşılıklı belirlenirler ve dolayısıyla, nedensel sonuçlar düzenliliklerden ziyade eğilimler olarak anlaşılmalıdır. Bu Bhaskar'ın nedensel açıklamayı olayların kendisinde değil de, bu olayların ortaya çıkışında bulunan üretici mekanizmalarda aramasını açıklar, ve sonuçta gerçek bir olgu düzeyindeki

eğilim olgusu gerçekte karşılıklı belirlenmiş olumsal bir sonuçturdur” (2003: 300-301).

Benzer şekilde, Bhaskar işlevselciliğin temel hatasının bir olsunun yararlı özelliklerinin ortaya çıkmasının onun açıklanması için yeterli görülmeli olduğunu söyler (1987: 146). Sonuçta, Agar bilimsel gerçekçiliğin Cohen'e yönelikliği can alıcı eleştirinin Cohen'in kavramları tarih dışı kullanması olduğunu belirtir. Kavramlar ve yapısal tanımlar gerçek tarihsel süreçler dışında soyutlanamaz. Kısacası, üretici güçlerin üretim ilişkileri üzerindeki önceliği a priori bir şekilde belirlenemez; hangi kategorinin önceliğe sahip olduğu özgül tarihsel süreçlerde belirlenmelidir (2003: 306-307). Dolayısıyla Bhaskar tarihsel materyalizmin yeterli bir açıklama modelinden ziyade bir tür araştırma ajandası olduğunu söylemek haklıdır (1987: 145).

Sonuçta, Elster'in açıklamaları ya Van Parijs'in hızlı ve yavaş dinamikler kavramları Cohen'in yaptığına benzer bir hatayı işlerler; kavramları yeterli açıklama modellerine indirgeyip tarih dışı hale getirirler. Bu anlamda Elster'in ya da Van Parijs'in açıklamalarının doğru olup olmaması degildir sorun; sorun bu yaklaşımın tarihsel olarak geçerli olup olmadıklarıdır. Bir başka deyişle, sosyal bilimlerin herhangi bir tarihsel açıklamasının test edildiği alan, tarihin dışında soyut teorik bir alan üretmenin epistemolojik imkansızlığını göz ardı etsek bile, soyut teorik bir alandan çok gerçek tarihsel sürecin kendisi olmalıdır.

Sonuç: Tarih veya Teori; Teşekkürler, Almayayım!

*“Ve eğer tarih diyorsam, gerçeklikten bahsediyorum;
gerçekliğin canlı belleği, yaşayan yaşam diyorum, şarkısını
pek çok farklı sesten söyleyen yaşam (...)”*
Eduardo Galeano, Biz Hayır Diyorum, s. 15.

Açıkça iddia edebiliriz ki, Cohen'in modeli sadece tarihsel materyalizm üzerine olan fikirlerinin yanlışlığını ya da doğruluğu üzerinden değil, bu tarih dışı pozisyonu üzerinden de廓ürtülebilir. Dolayısıyla, bizim tarihsel açıklama yaparken görevimizin, bir teorik pozisyonu doğrulamak üzere tarihsel süreçleri analiz etmek ve bunun için modeller kurmak mı yoksa, gerçek tarihsel süreçleri açıklayacak nedensel ilişkileri keşfetmek mi olduğunu sormakta haklıyız. Görevimiz kesinlikle ikincisidir. Tarihsel materyalizmi ve onun iddialarını tarihsel sorumlara çözümler için nihai bir çözüm olarak görmekten ziyade onun aracılığıyla nedensel ilişkileri, paradigmaları, araştırma sorularını kurdugumuz bir rehber olarak ele almamızdır. Bu bağlamda tarihsel materyalizm, tarihsel gerçekliğin farklı

boyutları üzerinde odaklanan teorik pozisyonlarla da eklemenecek bir esnekliğe sahip olmalıdır (Foster, 1992: 18). Çağdaş Marksist tarih anlayışı çoğuldur. Marx'tan tarihsel süreçleri açıklamak için sadece tek bir anlayış değildir bize kalan; mirasımız bir kavramlar kutusudur (Amin, 1985: 201-202 ve Hobsbawm, 1999: 259). Bu kutu veya kavramlar ise “tarihsiz” anlaşılamaz:

“(...) Marx’ın genel ve tarih dışı kategorileri (1859 Önsöz’ü gibi) asıl açıklayıcı güçlerini uygulandıkları özgül tarihsel bağlamdan ve sadece buradan alırlar. Zaman ve mekandaki değişiklikleri dikkate almaksızın bu kategoriler kullanılamaz, zira içerikleri anlamaya çalışıkları gerçeklikle birlikte değişir. Kisacası, bu kategoriler tarih dışı olarak tarif edilemez, genel kategoriler içsel olarak açık uçludurlar. Evrensel olarak uygulanabilir kategoriler öneremeyiz; empirik bir tür olarak üretici güçlerin veya üretim ilişkilerinin ne olduğunu söyleyebiliriz. Tersinden söylesek, Marx’ın kategorileri özsel olarak empirik kategoriler olduğu için tarihsel kategorilerdir: feudal güç, kapitalist ilişki ve diğerleri. Bunların içerikleri tarihsel olarak özgündür ve geçerlilikleri ise tarihsel olarak sınırlanmıştır” (Sayer, 2008a: 6).

Kısacası, Marx için kavramlar anımlarını tarihsel araştırmmanın kendisinde kazanırlar; tam anlamıyla belirgin tanım dizilerine indirgenemezler. Elbette, tarihsel araştırmalarımızda bir teorik pozisyon korunmalıdır; yalnız, bir toplumsal formasyondaki gerçek tarihsel ilişkiler kesin a priori varsayımlar aracılığıyla kavranaazazzalar; her bir varsayımlımızın tarihsel çalışmalarla test edilmesi gerekmektedir. Cohen'in yaptığı ise tarihin güçlü bir teorisini kurmaktan ziyade, bir anlamda akademik oyun teorisi yapmaktadır (Foster, 1992: 19, 28 ve 32 ve McLennan, 1983: 151). Tam da bu anlamda Thompson'un Althusser'e, kavramlara kendi maddi göstergeleri üzerinde öncelik tanıdığı için yaptığı idealizm suçlamasını Cohen'e de yoneltmek haksızlık olmayacağındır. Thompson'a göre, Marksist tarih yazımı, onaylanmak için bekleyen teorik bir pozisyon olarak Marksizm'in hizmetinde değildir; tam tersine, tüm Marksist pratikler için ortak zemin, Marx'ın da kendini konumlandığı, tarihsel materyalizmin kendisidir (1994: 99). Dahası, Cohen'in modeli, tarihsel materyalizmin sadece ve sadece işlevselcilikle tutarlı kılınabileceği tartışmasını hatırlarsak, kendi içine kapanan modellerin şahkası olarak görünebilir. James Rule'in da dediği gibi böylesi modeller çok yakından bir bakışla güçlü bir teorik başarı örneği hissi verebilirler; bununla birlikte, diğer zamanların ya da yapılarının bakış açısından bayağı ve hatta utanç verici olarak gözükebilir (1997: 71).

Son bir nokta olarak, Cohen'in modeli bize, salt bir toplumsal formasyonu yıkmak için üretici güçlerin tam gelişimini beklemeyi öğütlediği için – ki

kapitalizmde sermaye birikim süreçlerinin içsel mantığına bağlı olarak üretici güçlerin sürekli bir gelişim halinde olduğunu hatırlamakta fayda var - politik olarak sorunlu değildir; bunun yanısıra, Cohen'in düşüncesinde bir üretim biçiminden diğerine geçiş sadece üretici güçlerin etkililiğine bağlanır. Dolayısıyla, sosyalizmin özgürleştirici etkisi üretimin en yüksek aşamasını temsil ettiği niceliksel bir düzeye indirgenir. Dahası, bu bakış açısından kapitalizm, sömürü biçiminin en yüksek düzeyini, sınıfların nihai kutuplaşmasını ve üreticilerin üretim araçlarından kopuşunun son kertesini temsil ettiği için değil, üretimin en yüksek düzeyini temsil ettiği için önemsenir (Wood, 1984: 107). Bunlara rağmen, sosyalizmi çekici kıلان ise tek başına üretimdeki yüksek bir düzeyi vaat etmesi değil, bütün bu ayrımlara, kopuşlara ve sömürüye son vermeyi vaat etmesidir. Eğer sosyalizmin insanlık için öneminden bahsedeceksek, hareket noktamız tam da burası olmalıdır.

Kaynakça:

- Agar, J. (2003) "G. A. Cohen's Functional Explanation: A Critical Realist Analysis," *Philosophy of the Social Sciences*, cilt 33, sayı 3, ss: 291-310.
- Amin, S. (1985) "Modes of Production: History and Unequal Development," *Science and Society*, cilt 49, sayı 2, ss: 194-207.
- Bhaskar, R. (1986) *Scientific Realism and Human Emancipation*, London: Verso.
- Brenner, R. (1993) "The Social Bases of Economic Development," *Analytical Marxism* içinde, der. J. Roemer, Cambridge: Cambridge University Press.
- Callinicos, A. (1988) *Making History: Agency, Structure, and Change in Social Theory*, New York: Cornell University Press.
- Cohen, G. A. (1980) "Functional Explanation: Reply to Elster," *Political Studies*, cilt 28, sayı 1, ss. 129-135.
- Cohen, G. A. (1982) "Functionalism and Game Theory," *Theory and Society*, cilt 11, sayı 3, ss. 453-482.
- Cohen, G. A. (1983a) "Forces and Relations of Production," *Marx: 100 years on* içinde, der. B. Matthews, London: London&Wishart.
- Cohen, G. A. (1983b) "Reply to Four Critics," *Analyse und Kritik*, cilt 5, ss. 195-223.
- Cohen, G. A. (1986) "Walt on Historical Materialism and Functional Explanation," *Ethics*, cilt 97, sayı 1, ss. 219-232.
- Cohen, G. A. (1988) *History, Labour, and Freedom: Themes from Marx*, Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, G. A. (2000) *Karl Marx's Theory of History: A Defence*, Oxford: Oxford University Press.

- Cohen, J. (1982) "Review of Cohen KMTH," *Journal of Philosophy*, cilt LXXIX, Mayıs, ss. 253-273.
- Dirlik, Arif (1981) "Review: Technological Determinism and the Materialist Conception of History: A Critical Review of Two Recent Studies," *Modern China*, cilt 7, sayı 4, Ekim, ss. 483-497.
- Elster, J. (1980) "Cohen on Marx's Theory of History," *Political Studies*, cilt 28, sayı 1, ss. 121-128.
- Elster, J. (1990) *Explaining Technical Change: A Case Study in the Philosophy of Science*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferraro, J. (1992) *Freedom and Determination in History According to Marx&Engels*, New York: Monthly Review Press.
- Fisk, M. (1982) "The Concept of Primacy in Historical Explanation," *Analyse und Kritik*, cilt 4, sayı 2, ss. 182-196.
- Foster, J. B. (1992) "Introduction," *Freedom and Determination in History According to Marx&Engels* içinde, New York: Monthly Review Press.
- Harvey, D. (1982) *The Limits to Capital*, London: Verso.
- Hilton, R. H. (1952) "Capitalism – What's in a Name?," *Past and Present*, sayı 1, Şubat, ss. 32-43.
- Hobsbawm, E. (1999) *Tarih Üzerine*, çev. O. Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat.
- Holloway, D. (1992) "Crisis, Fetishism, Class Composition," *Open Marxism* vol II içinde, der. W. Bonefeld vd., Pluto Press: London.
- Joseph, J. ve Kennedy, S. (2000) "The Structure of the Social," *Philosophy of the Social Sciences*, cilt 30, sayı 4, ss. 508-27.
- Larraín, J. (1988) *Tarihsel Materyalizmi Yeniden Yapılandırmak*, çev. S. Çeviker. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayıncıları.
- Lebowitz, M. (2003) *Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class*, New York: Palgrave MacMillan.
- McLennan, G. (1983) "Historical Materialism Today: Some Variations and Problems," *Marx: 100 years on* içinde, der. B. Matthews, London: London&Wishart.
- Miller, R. W. (1981) "Productive Forces and Forces of Change," *Philosophical Review*, cilt 90, sayı 1, ss. 91-117.
- Miller, R. W. (1984) *Analyzing Marx: Morality, Power and History*, Princeton: Princeton University Press.
- Ollmann, B. (1976) *Alienation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Roemer, J. (1982) "Methodological Individualism and Deductive Marxism," *Theory and Society*, cilt 11, Temmuz, ss. 513-520.
- Rule, J. B. (1997) *Theory and Progress in Social Science*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sayer, D. (2008a) "Productive Forces," *Violence of Abstraction: The Analytical Foundations of Historical Materialism* içinde, <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/en/sayer1.htm>
- Sayer, D. (2008b) "Productive Forces," *Violence of Abstraction: The Analytical Foundations of Historical Materialism* içinde, <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/en/sayer2.htm>

- Suchting, W. (1982) “ ‘Productive Forces’ and ‘Relations of Production’ in Marx,” *Analyse und Kritik*, cilt 4, sayı 2, ss: 159-181.
- Therborn, G. (1980) *Science, Class and Society: On the Formation of Sociology and Historical Materialism*, London: Verso.
- Thompson, E. P. (1994) *Teorinin Sefaleti*, çev. A. F. Yıldırım, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Van Parijs, P. (1979) “From Contradiction to Catastrophe,” *New Left Review* I, sayı 117, Mayıs-Haziran, ss. 87-97.
- Van Parijs, P. (1984) “Marxim’s Central Puzzle,” *After Marx* içinde, der. J. Farr ve T. Ball, Cambridge: Cambridge University Press.
- Williams, R. (1992) *Marxism and Literature*, Oxford: Oxford University Press.
- Walt, S. (1986) “Historical Materialism, Dispositions and Functional Explanation,” *Ethics*, cilt 97, Ekim, ss. 196-218.
- Wood, E. M. (1984) “Marxism and the Course of History,” *New Left Review* I, sayı 147, Ekim-Kasım, ss. 95-107.
- Wood, E. M. (2003) *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, çev. Ş. Artan, İletişim İstanbul: Yayınları.
- Wright, E. O. vd., (1992) *Reconstructing Marxism: Essays on Explanation and the Theory of History*, London: Verso.